

Il-Fluttafa

numru **112**

Settembru - Ottubru 2012

BirdLife
MALTA

50
YEARS
1962 - 2012

Ballotta

Il-magazin ta' Klabb Fluttaf

Hej Abieb Huttaf!

Dan l-aħħar mort passigġata sa Foresta 2000. Is-siġar qed jikbru ġmielhom u l-arbuxxelli tad-deru, taż-żagħrun, tal-imbrijagla u tar-riħan

mimlijin frott. Veru ġenna tal-art qed isir hemm.

Kemm domt hemmhekk rajt mijiet ta' sturnell itiru u jpoġġu fis-siġar u jpačpču bejniethom. Madwari wkoll tpeispis u tektik ta' pitirrossi, fjammi suwed u anke xi mlievez - dawk li żgiččaw it-tiri tal-kaččaturi! Dawn l-għasafar kellhom kull ma jridu hawnhekk. Kenn tal-weraq fejn jorqdu u jistaħbew, u ikel kemm iridu. Kellhom biżżejjed biex jgħaddu xitwa sħiħa magħna fil-kumdità.

Hassejtni kuntent li l-BirdLife konna hłomna b'din l-idea ta' Foresta 2000. Kieku ma ħawwilniex dawn il-pjanti kollha, l-għasafar ma kienx ikollhom dal-ġid kollu. Fmistax-il sena ilu dal-post kien kważi vojtt, u

s-siġar li kien hawn ma kinux it-tip li jipprovdu ikel. Imma llum għandhom frott biżżejjed biex taqbadhom indigestjoni!

Biex tiproteġi l-għasafar trid tiproteġi wkoll l-ambjent tagħhom. U jekk dan l-ambjent ma jeżistix trid tipprova toħolqu. Hekk għamilna f'Foresta 2000, fl-Għadira u fis-Simar.

Čaw għalissa, u tinsewx tiġi tħawlu f'Diċembru (paġna 6).

Għalxejn ngħidlek biex ma titħanzirx!

Victor Falzon

X'għandna?

Editorjal	2
Aħbarijiet	3
Mid-dinja	4
X'nista' nara tgħid?	5
Kalendarju 2013	5
Attività	6
Intervista ma' fjura	6
Magħlubin u Tawwalin	7
Arti	8
X'idea dik!	9
Avviżi	9
Natura 2000	10

Waww, mur ghodhom!

Haflifa! Ghodd kemm hemm gwienah u aghmel division by 2!

il-kumitat

Kathleen Mamo (kap) • Jason Aloisio • Chris Cachia Zammit • Desirée Falzon • Nikki Falzon • Victor Falzon

il-kuntatt

indirizz
BirdLife Malta
 57/28 Triq Abate Rigord
 Ta' Xbiex XBX 1120
 tel 21347644 / 21347645 / 21347646
 imejl info@birdlifemalta.org
 imejl tal-magażin
il-huttafa@birdlifemalta.org
 websajt www.birdlifemalta.org

il-Klabb

Klabb Huttaf huwa t-taqsimu ta' BirdLife Malta għall-membri ta' taħt it-18-il sena. Il-Klabb jorganizza hargiet fil-kampanja, żjarat f'riservi naturali, mixjiet, hargiet bil-lanča, u naghmlu wkoll xogħol ambjentali. Kull xahrejn noħorġu wkoll il-magażin *Il-Huttafa* li l-membri jirċievu d-dar bil-posta. Bhalissa fil-Klabb qeghdin xi 1000 membru. Shubija fi Klabb Huttaf hija €7 fis-sena.

©BirdLife Malta, Ottubru 2012
 Disinn u produzzjoni Victor Falzon
 Stampat għand Poulton's Print Shop

Reġa' ġej ċirklun bl-animali

L-animali tač-čirklun huma mdejġin, imwerwrin u maħqurin.

Min imur ič-čirklun jkun qed iħallas biex il-moħqrija tkompli.

Jekk tħobbu veru l-animali...

TMORRUX!

Ritratt ta' Raymond Galea

mal-faččata

Il-ballottra (weasel) hija karnivoru għax tiekol il-laħam ta' animali li taqbad, spečjalment ġrieden. Diffiċli taraha għax imgerxa mill-bniedem. Għalkemm žghira ħafna, il-ballottra xorta hija l-ikbar karnivoru tal-art li għandna Malta, u hija mħarsa bil-liġi.

Ritratt ta' Raymond Galea

Fit-12 Awwissu li għadda, il-ħabib tagħna Ray Galea kien berdwoċing f'Wied il-Kbir, ħdejn Ħal Qormi. Għalkemm kellna sajf niexef, f'xi nħawi tal-wied kien għad baqa' xi ftiit ilma, u ħdejn l-ilma lemaħ għasfur żgħir mislut inaqqar xi dud mill-ilma. Kien zakak, imma mhux wieħed miz-zizka li naraw komuni fil-pases u fix-xitwa. Dan kien **zakak tal-lvant** (citrine wagtail *Motacilla citreola*), għasfur li s-soltu jgħix fir-Russja u jpassi lejn pajjiżi bħall-Indja eċċ.

Din kienet l-ewwel darba li qatt deher dan l-għasfur hawn Malta.

Fir-ritratt tal-lemin taraw iz-zakak tal-lvant qed jiekol xagħat ta' dubbiena li tella' mill-ilma. Dan l-għasfur dam jinzel jiekol fil-wied sas-16 tax-xahar, imbagħad sparixxa. Ohroġ l-għageb, kważi xahar wara (10 Settembru 2012) raw iehor il-Buskett!

It-total ta' għasfar li deheru Malta issa tela' għal...

Min jaf Numru 400 liem speċi ħa tkun!
Hehe, forsi xi pengwin!

Għasfur ġdid...

Raymond Galea

Dan għadu ferh. L-għasfur adult ikollu rasu, sidru u żaqqu kollha lewn il-lumija.

Mela bhalek!

Zakak tad-Dell
Grey Wagtail

Aron Tanti

Zakak Abjad
White Wagtail

Aron Tanti

Isfar
Yellow Wagtail

Ian Balzan

Dawn huma t-tliet speċi ta' zakak li s-soltu naraw f'Malta.

Tajjeb, mela židna iehor.

Puuu għalihom!
Povri fjamingi!

KAĊĊATUR I JOQTLU L-FJAMINGI

Fit-3 Ottubru 2012 dehret qatgħa ta' xi 50 **fjamingu** (greater flamingo) fl-inħawi tal-Gzejjer ta' San Pawl. L-għada xi kaċċaturi qatlu xi fjamingi fl-istess naħat ☹️, u wieħed mill-għasfar daħal ferut fis-Salina, b'saqajh miksurin ☹️. Il-BirdLife ippruvat taqbd u biex tikkurah imma ma rnexxilhiex, lanqas il-pulizija. Dakinhar ukoll, fjamingu iehor intlaqat u waqa' fil-baħar ☹️. Il-BirdLife ċemplet il-forzi armati, li ġew bil-patrol boat u rnexxielhom jaqbd u l-għasfur u ħaduh għall-kura. Imma kien ferut sew u miet ☹️.

Sadattant il-fjamingu tas-Salina kien għadu hemm. Għalhekk dak il-lejl membri tal-BirdLife baqgħu għassa miegħu biex ma jidħlux għalih il-kaċċaturi. L-għada rnexxielhom jaqbd u meta l-povru fjamingu waqa' f'kanal fond. Ħaduh ukoll għall-kura, imma miet ukoll ☹️.

Ftit granet wara membri tal-BirdLife raw qatgħa oħra ta' xi 60 fjamingu itiru fl-inħawi ta' Baħar iċ-Ċagħaq. Raw ukoll spidbowt hierga għalihom, raw kaċċatur jispara mid-dgħajsa u jwaqqa' żewġ fjamingi ☹️. Għabarhom mill-baħar u saq jigr i qabel waslu fil-post il-forzi armati ☹️.

Trid tkun veru vandalu bla qalb biex toqtol fjamingu.

Il-fjamingu ferut fis-Salina.

Raymond Galea

Il-bajd li biedet il-fekruna tal-baħar fil-Ġnejna spiċċa ma faqqasx. Ħadd ma jaf għaliex, forsi r-ramel tal-Ġnejna ma kienx fond biżżejjed. X'ħasral

Iss, uliedi ma faqqasux!

Chris Cachia Zammit

Dawn l-aħbarijiet u anke ta' paġna 4 tajbin biex tużawhom l-iskola fl-Attività JUNIOR JOURNALIST (Dinja Waħda)

Dinja Waħda hija kampanja edukattiva ambjentali li qed titmexxa fl-iskejjel minn BirdLife Malta u Bank of Valletta, bl-għajjnuna tal-Ministeru tal-Edukazzjoni.

Tellieqa min jipprotegi l-iktar!

Il-Cook Islands huma grupp gzejjer żgħar fl-Oċean Paċifiku. Imma għalkemm żgħar ħafna (iżgħar anke minn

Malta), għandhom f'idejhom ħafna ħafna baħar. Ftit ġimghat ilu dawn il-gzejjer iddikjaraw biċċa sew minn baħarhom bħala park marin. Hija medda enormi ta' 1.1 miljun km², l-ikbar *marine park* fid-dinja.

Imma ftit wara, **New Caledonia**, grupp ieħor ta' gzejjer fl-istess oċean, ħabbru li huma wkoll ħa jiddikjaraw il-baħar ta' madwarha bħala park marin. Din hija area ta' 1.4 miljun km², ftit ikbar minn tal-Cook Islands. Tgħid xi pika bejniethom?!

Dawn iż-żewġ meded kbar fihom daqs il-Baħar Mediterran kollu!

L-attività kollha li ssir f'dal-baħar issa trid issir b'mod li ma ssirx ħsara lill-eluf ta' speċi ta' ħlejjaq li jgħixu fih, mill-iċken 'plankton sa l-ikbar baliena.

Il-ħajja tal-baħar f'dawn l-inħawi hija sinjuruna u ħafna minnha għadha mhix imfikkla mill-bniedem.

Fl-inħawi baxxi jikkber ħafna groll, bħal dan il-*cabbage coral*. Bis-saħħa tal-marine parks godda, din ir-rikkezza ħa tibqa' hemm!

Sittax-il elf żiemel niexef!

Ftit ġimghat ilu fl-ajruport ta' Lima (**Peru**), il-pulizija tad-dwana sabu tliet bagalji mitluqin, u meta fetuhom sabu fihom 16,280 żiemel!

Le mhux żwiemel t'erba' saqajn, imma żwiemel il-baħar, imnixxin u lesti biex jissiefru lejn pajjiżi bħaċ-Ċina, il-Korea u l-Gappun. Hemm għadhom jemmnu li miż-żwiemel il-baħar mithunin tista' tagħmel medicina biex iżżidlek l-enerġija. Jaħasra kemm ħmerijiet!

Sittax-il elf jidher numru kbir, imma mhu xejn ħdejn l-**20 miljun** li huwa stmat li jinqabdu kull sena. Mhux ta' b'xejn li ż-żwiemel il-baħar tad-dinja diġà naqsu bin-nofs. Skont is-²CITES, żwiemel il-baħar mhu suppost isir xiri u bejgħ tagħhom imkien fid-dinja.

Iż-żwiemel il-baħar huma ħut żgħar. F'Malta għandna żewġ speċi.

200! U ahna għandna wiehed biss!

Daqshekk kaċċa

Tal-genn, man!

Mank jagħmlu l-istess f'Malta!

Mill-**Costa Rica** kważi dejjem aħbarijiet ambjentali sbieħ nisimghu. Dan l-aħħar smajna oħra: **il-gvern għadu kemm għadda liġi li biha waqqaf il-kaċċa kollha fil-pajjiż** (ħlief is-sajd).

Il-Costa Rica huwa pajjiż fl-Amerka Ċentrali. Mhux pajjiż kbir, imma fih ħafna ambjenti differenti, fosthom muntanji, vulkani, foresti tropikali, gzejjer u xtut fuq żewġ oċeani differenti. Mhux ta' b'xejn in-natura tal-Costa Rica hija sinjura ħafna. Fuq kolloxx, il-gvern u n-nies t'hemmhekk japprezzaw in-natura li għandhom. Kwart mill-pajjiż huwa riservi jew parks naturali.

Fost animali oħrajn li jgħixu fil-gungli tal-Costa Rica hemm il-**gagwar**, **tapiri** u **xadini**. Għandhom ukoll 700 speċi ta' għasafar, u xi 200 speċi ta' amfibji.

¹plankton. Pjanti u animali żgħar ħafna li jifflowtaw fl-ilma u li huma l-ikel ta' ħafna animali tal-baħar. Ħafna minnhom ikunu frieħ ta' animali bħal gambli u grancijiet.
²CITES. Il-Convention on International Trade in Endangered Species hija ftehim internazzjonali importanti li jikkontrolla l-bejgħ u x-xiri ta' animali u pjanti rari.

X'nista' nara tgħid?

jikteb Jason Aloisio

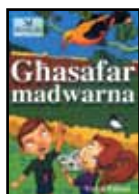
Ċikonja Sewda

Black Stork

Ciconia nigra

Jekk tqalleb xi ktieb ffit antik dwar l-għasafar ta' Malta, issib li ċ-ċikonja sewda hi fost l-aktar għasafar rari li jidhru fi żmien il-passa, u li lanqas ma tidher kull sena. Imma minn xi snin 'l hawn waħdiet saru jidhru tista' tgħid f'kull passa.

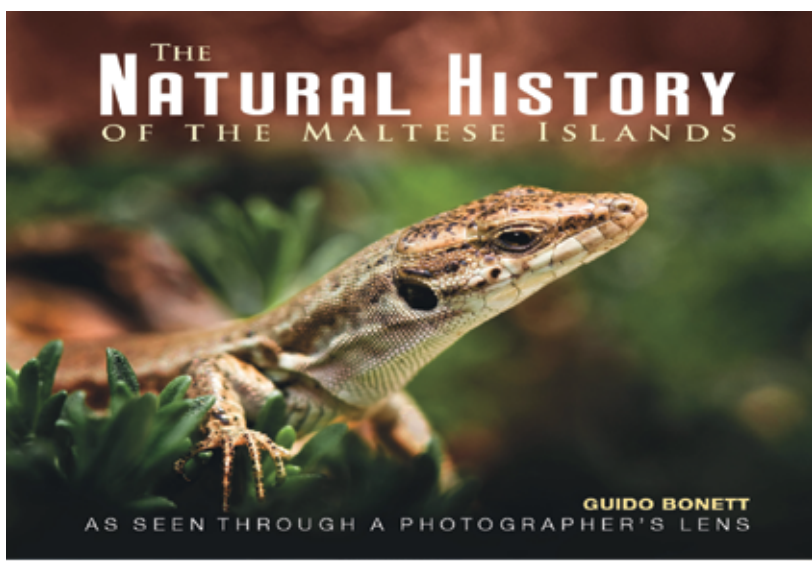
lċ-ċikonja sewda hija għasfur kbir li tħobb iżżomm pjuttost fil-moħbi. Generalment issibha f'imsaġar b'siġar kbar u xi ffit imbegħdin minn xulxin. Għall-kuntrarju taċ-ċikonja bajda, iżżomm bogħod mill-istorbju u d-djar tan-nies. Tfitteb x'tiekol f'ilma baxx, u taqbad l-aktar ħut, bebbux, żringijiet u granċi. Kapaċi ttir distanzi twal u meta tpassi tagħmel vjaġġi ta' iktar minn 7000km. Tħobb tpassi fi qtajjiet li ġieli jlaħħqu 30 tajra, imma fi żmien il-bejta kull par jinqata' għalih waħdu. Jibnu bejta goffa fil-quċċata ta' siġra għolja jew ma' rdum. Fiha jbidu sa erba' bajdiet. Il-bejta tibqa' tintuza minn sena għall-oħra, għalkemm mhux bilfors mill-istess par.

It-tpinġija mehuda mill-ktieb **Ghasafar Madwarna**, li huwa miktub apposta għat-tfal. Dal-ktieb jiswa €5 u tista' tixtrih minghand il-BirdLife jew billi żżur ir-riservi naturali tal-Ghadira jew Is-Simar.

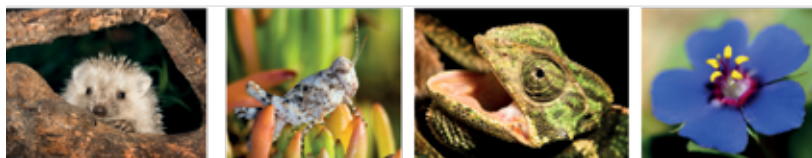
Victor Falzon

Cover: Hardback • Size: 24cm x 20cm • Pages: 384 pages

With hundreds of species described and over 500 images of local flora and fauna, Guido Bonett presents a simple introduction to newcomers in nature photography, highlighting the possibilities that exist on these islands for the aspiring nature photographer and also encourages others to start looking at our world in a different way, camera in hand.

This publication sells for €29.95 and can be obtained from the publishers, Book Distributors Ltd, www.bdlbooks.com or from all leading outlets. • For trade enquires please call 21380351

OVER 500 PHOTOGRAPHS - CLOSE-UPS OF FLORA, INSECTS, REPTILES, BIRDS, AND OTHER WILDLIFE

Kalendarju 2013

Il-BirdLife għadha kemm harġet kalendarju ġdid għas-sena 2013.

- Huwa desk calendar mit-tip li jregġi waħdu fuq mejda.
- Għal kull xahar fih ritratt sabih bil-kulur ta' għasfur Malti.
- Jiswa €2.50 biss.

Tistghu tixtruh

- **dirett** minghand BirdLife Malta jew mir-riservi naturali tal-Ghadira u s-Simar.
- **bil-posta** billi tibagħtu ċekk (pagabbli lil BirdLife Malta) ta' €2.80 (jinkludi posta) lil BirdLife fl-indirizz paġna 2.

Taħwila sigar

Ilkoll smajtu b'Foresta 2000, il-proġett kbir ta' taħwil tas-sigar fin-naħa ta' fuq ta' Malta. Foresta 2000 hija għal qalbna wisq, mhux biss għax qed isir ambjent tal-genn għan-natura, imma għax konna bdejnieh aħna stess ta' Klabb Fluttaf. It-taħwil issa kważi kollu lest. Baqa' biss xi rqaġja' zghar x'jimtew...

U aħna ħa mmorru nimlewhom !!

S'intendi, kif inkunu hemm ir-rejnger idawwarna dawra ħalli narawh u ngawduh sew. **Narawkom!**

Data il-Fladd 2 Diċembru 2012
Niltaqgħu quddiem ir-riserva tal-Għadira
Fin 9am **Nispiċċaw** xi nofsinhar
Ġibu xi ħaġa x'tiekle u x'tixorbu
Iggjibux tkaken bil-ponta!
Merħba *membri, familji u ħbieb

*Tfal taht it-8 snin irid jiġi u jibqa' magħhom xi hadd kbir.

Qed tfaddalhom jew?

Dakinhar ħa ngassmu l-istiker I ♥ Klabb Fluttaf numru 6.

Ħallini mmissjajt wahda!

19 Marzu 2007

Flaxix iva, sigar xejn.

23 Ġunju 2009

Eluf ta' sigar qed jispuntaw, qishom nemex ħodor!

10 Ġunju 2011

Is-sigar issa jidhru sew.

Anke mill-ispazju!

Dawn huma tliet ritratti ta' parti minn Foresta 2000. Ir-ritratti (minn Google Earth) ttiehdu mill-għoli ħafna - minn satellita fl-ispazju fil-fatt - u bejn ritratt u ieħor għadew sentejn: 2007, 2009, 2011.

Jekk tharsu sew, speċjalment fiż-żewġ roqgħat fejn qed juru l-vleġeġ, taraw kif f'erba' snin feggew ħafna tikek ħodor. Dawk it-tikek huma sigar li thawlu.

U bħalissa hemm ruxxmata pitirrossi, buful, imlievez u sturnelli li qed jirringrazzjawna tal-kenn u l-ikel li dawn is-sigar qed jipprovdulhom.

Min jaf sentejn ohra kif ikun ir-ritratt.

Intervista ma' Fjura

12

Ix-Xorbett
Golden Samphire

X'jismek?

Jisimni xorbett, imma smajt li l-Għawdxin isejhuli xurbabb.

Inti pjanta rari?

Minieq rari, imma ma nikbirx kullimkien.

Mela x'ambjent tħobb?

Jien nikber l-iktar ħdejn il-baħar, fit-tifrik li jingabar fl-irkejjen qalb il-blat.

Kif tissaporti l-impluħa tal-baħar?

Ħeħe għandi trikk! Il-weraq tiegħi nista' naħzen l-ilma fih biex fi żmien in-nixfa nieħu l-ilma mill-weraq flok intella' ilma mielaħ mill-art.

Idea tajba! U l-fjuri meta tiftaħhom? Fir-rebbiegħa?

Le, jien il-fjuri nagħmilhom fil-ħarifa. Bħalissa mimlija fil-fatt.

Il-fjuri tiegħek ifuħu?

Hawn min jogħgħub, hawn min le. Il-friefet u n-naħal jogħgħubom zgur għax jiġġennu għalija!

Għandek xi problemi?

L-ikbar biża' tiegħi hu li intom il-bnedmin tkomplu tiksu x-xtut bil-konkos flok tħalluhom naturali.

Naqbel miegħek. Saħħa u grazzi. Ċaw ħi. Tkun 'l hawn għaddi.

Pjanta li taħzen l-ilma fil-weraq jew fiz-zokk jghidulha **sull... slukk... skutt... emm...**

Sukkulent, tuba!

Agrett Isfar
Squacco Heron

Ian Balzan

Agrett tal-Bhejjem
Cattle Egret

Victor Falzon

Kwakka
Night Heron

Raymond Galea

Magħlubin u tawwalin

Raymond Galea

Kappun
Eurasian Bittern

Denis Cacchia

Russett tas-Sigar
Little Bittern

Chris Cacchia Zammit

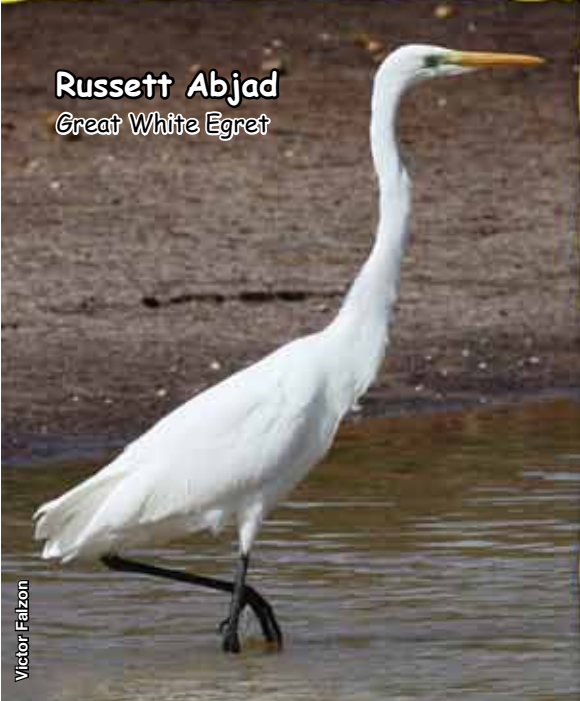

Agrett Abjad
Little Egret

Fost l-għasafar hemm familja ta' tajr li kwazi kollha huma għasafar twal. Dawn huma l-agretti u l-irsieset, li minnhom f'Malta jigu disa' speċi. U hawn qegħdin il-koll, jiggēbbdu u jippużaw għar-ritratt!

Russett Abjad
Great White Egret

Victor Falzon

Denis Cacchia

Russett Aħmar
Purple Heron

Russett Griż
Grey Heron

Skont iċ-ċeklist, deheru 10 speċi, mhux 9. Tletin sena ilu xi hadd ra western reef heron.

Ajma, basta jmeri!

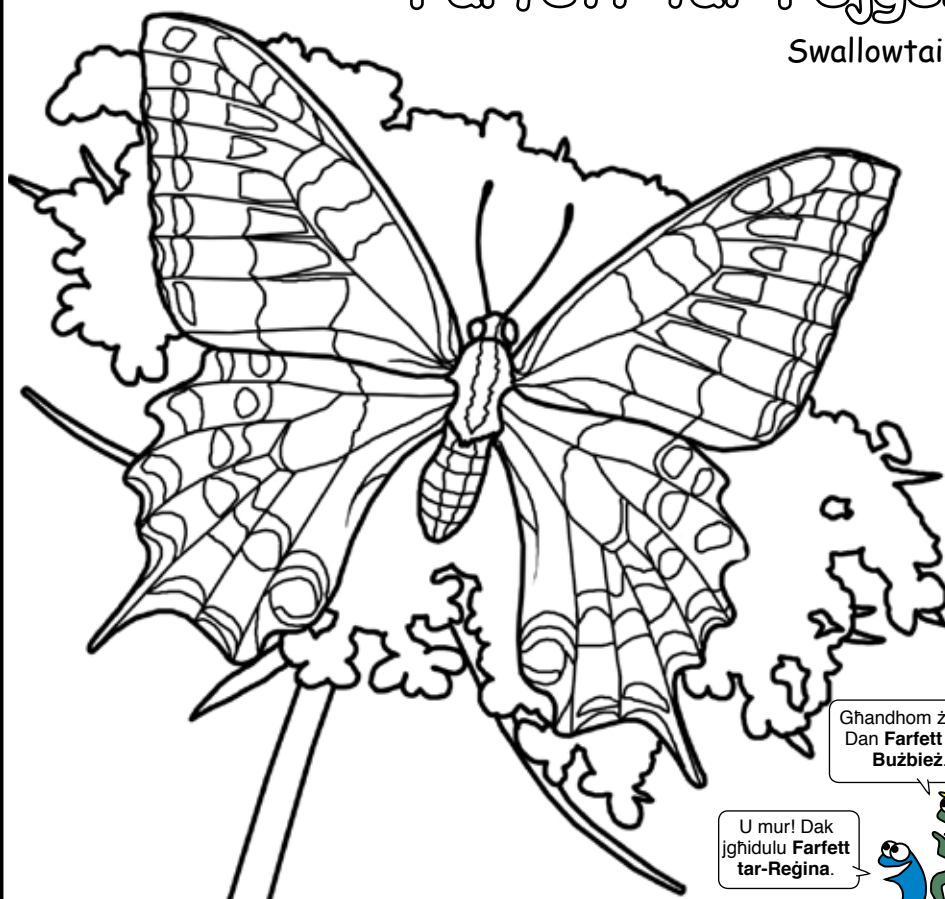

Victor Falzon

Aġti kulur lill-istampa.

Farfett tal-Fejġel

Swallowtail

Ghandhom żball!
Dan Farfett tal-Bużbież.

U mur! Dak
iġhidulu Farfett
tar-Regina.

Tifmu wkoll! Dak
Farfett tal-Lira.

Min ghandu raġun?
Kollha kemm huma!
Għax dal-farfett
ghandu hafna ismijiet!

Il-buharrât ghandu
bhal snien
fuq saqajh ta'
quddiem. Dawn
jużahom biex
ihaffer bihom.

Ibagħtulna t-tpiġġiet u r-ritratti li tiegħu tan-natura (mhux pets jew fjuri kultivati) u aħna ngibuhomkom f'dil-paġna, basta jkunu veru tagħkom. Tistgħu tibagħtuhom

● bil-POSTA* lil
Klabb Fluttaf BirdLife Malta
57/28 Triq Abate Rigord
Ta' Xbiex XBX 1120

jew
● bi-IMEJL (jpg, pdf, tif) lil
il-huttafa@birdlifemalta.org

*Materjal li tibagħtulna bil-posta ma nkunux nistgħu nibagħtuhomkom lura.

Victor Falzon

Buħarrât
Kyle Cassar (12)

Għażiż Editur,

Jien Kyle Cassar (12 yrs) li flimkien ma' oħti Kirsty (5 yrs) qed nikteb din l-ittra. L-ewwelnett grazzi u prosit tal-Fluttafa għax vera sabiħa, interessanti u mżewġa b'kollox. Nixtiequ naqsmu magħkom ritratt sabiħ ta' insett li gie fidejna waqt li konna qed nagħmlu barbikju fl-inħawi tal-Bidnija. Domna ħafna nosservawh sakemm fl-aħħar sparixxa taħt l-art. Jekk mhux sejrin żball naħsbu li hu buħarrat (mole cricket). Niegħdu gost jekk narawh fil-maġazin. Grazzi.

Kyle u Kirsty Cassar

Għeżież Kyle u Kirsty,

Grazzi tar-ritratt u ħafna veru gost li jogħgobkom il-maġazin. Kellkom raġun fuq l-insett. Il-buħarrât huwa tip ta' grillu li jhaffer taħt il-ħamrija. Insett interessanti ħafna, imma l-bdiewa ma tantx jiffansjawh għax igerrmilhom il-patata u prodotti oħra.

L-Editur

ARTITASKYA

Kartun ieħor ta' Askya Pizzuto (16)

Tigieġa tal-Baħar

X'idea dik!

Ideat li l-bniedem ikkopja min-natura
Desirée Falzon

Darba kien hemm żewġ itfal Amerikani jismhom Orville u Wilbur Wright, u jum wieħed missierhom tahom rigal. Kien speċi ta' helikopter tal-logħob magħmul minn sufru, biċċa qasba u karti. L-iskrun kien idur b'biċċa lastku. Dakinhar is-subien bdew joħolmu li jivvintaw magna li ttir ta' veru. Is-sena kienet 1878 u dak iż-żmien kienu għadhom ma jeżistux ajruplani!

Il-bniedem kien ilu s-sekli jħares lejn l-għasafar u jixxennaq li jtir bħalhom, imma hadd ma kien għadu ivvinta magna li jtir biha. Orville u Wilbur riedu jkunu l-ewwel li jivvintaw magna kapaċi ttir bi bniedem fiha, iddur u terġa' tillandja. L-aħwa kellhom tliet problemi kbar x'isolvu: (1) X'tip ta' ġwienah trid

Il-ħamiem għallem lill-aħwa s-sigriet kif tikkontrolla u ddawwar l-ajruplan. L-istess idea għadha tintuża illum fl-ajruplani kollha.

Victor Falzon

Ir-ritratt famuż tal-1903 fejn jidher Orville mimdud fl-ajrupan magħtugh mill-art, u Wilbur jigri miegħu.

biex tinqata' mill-art u ttir? (2) X'tip ta' forza trid biex l-ajruplan iżomm fl-ajru? (3) Kif se tikkontrollah biex idur fl-ajru u tniżżlu fl-art bla ma titfarrak?

Din tal-aħħar kienet l-ikbar problema, u t-tweġiba għabuha min-natura. L-aħwa Wright studjaw il-ħamiem itir u innutaw kif dawn idawru ġwinħajhom skont 'il fejn iridu jdur. Biex iddur lemin ħamiema kienet tgholli l-ġewnaħ xellugija u tbaxxi l-leminija.

Orville u Wilbur bdew jaħdmu fuq din l-idea. Ħabat tajjeb li kienu jaħdmu f'ħanut tar-roti. Darba qabdu tubu tal-lastku u qagħdu jdawruh 'il hawn u 'l hemm bħalma ħamiema ddawwar ġwinħajha. Wara hafna esperimenti u provi, irnexxielhom. F'Diċembru 1903 l-aħwa Wright ivvintaw l-ewwel ajruplan ta' vera.

Bis-saħħa tal-ħamiem, s'intendi!

Anke Leonardo da Vinci kellu diversi ideat kif tibni ġewnaħ biex bniedem ikun jista' jtir. Imma lanqas dal-ġenju ma rnexxielu.

Grazzi

Nixtiequ ngħidu grazzi lill-gazzetta **L-Orizzont** - speċjalment lil Ms Roberta Fenech - li kull ġimagħtejn għal dawn l-aħħar 5 snin għabitilna rokna dwar in-natura jismha... **Rokna Natura!**

AVVIŻI

20699595

Ċemplu fuq dan-numru jekk taraw xi bini jew żvilupp kontra l-liġi.

Websajt

Biex titgħallmu fuq għasafar u berdwoċing f'Malta żuru l-websajt www.birdinginmalta.com

Websajt

Biex titgħallmu fuq ix-xogħol tal-BirdLife żuru l-websajt www.birdlifemalta.org

TISTGħU TARMAW!

Issa tajjeb li tibdew taħsbu biex tarmaw **bird table** fil-ġardina jew bitha tagħkom. Ftit iehor l-għasafar jibda jonqsilhom l-ikel, u bird table armata bi frak bnin ta' gallettini, qagħaq, xi frota mqattgħa, eċċ jinżilhom għasel fix-xitwa. Thallux l-għasafar bil-ġuħ imsieken!

Ir-riservi naturali tal-Għadira u Is-Simar

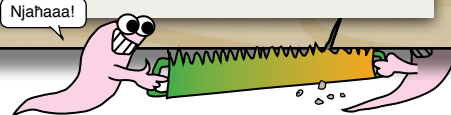
issa reġġu miftuhin għall-publiku fi tmiem il-ġimgha. L-Għadira tiftaħ Sibtijiet u Ħdud u s-Simar Ħdud biss.

Ħinijiet ta' ftuh **10.30am-4.30pm**

Dhul **BLA HLAS** u mhemmx bżonn tibbukkjaw.

Njahaaa!

X'inhi Natura 2000?

Inżel għand il-professur ha jispjegalek

Għar Dalam

Elisabeth Conrad

Fejn hu?

Għar Dalam qiegħed ħdejn Birzebbuga, fit-triq li tkun niezla minn Bir id-Deheb.

L-għerien ma tantx nassoċjawhom man-natura bħal ambjenti oħra, forsi għax naħsbu li fid-dlam ma jgħix xejn. Dan però mhux il-każ. U tinsewx li n-natura mħiex biss animali u pjanti, kif se naraw.

Blat u taqtir

Għar Dalam huwa mħaffer fil-blat magħruf bħala 'l-Qawwi ta' Taħt. Huwa interessanti għall-²geoloġija, fost raġunijiet oħra minħabba li fih diversi stalaktiti u stalagmiti. Dawn il-kelmiet jiġu mill-kelma Griega *stalassein*, li tfisser 'tqattar'.

Jgħidulhom hekk għax meta l-ilma jgħaddi minn ȝo ċertu blat, iħoll xi minerali mill-blat, li jinġarru mal-ilma. Meta jqatru mis-saqaf tal-għar, uħud minn dawn il-minerali jibqgħu mwaħħlin mas-saqaf jew mal-art tal-għar u jerġgħu jibdedw jieħdu forma solida. Dal-proċess isir bil-mod ħafna, xi 1cm kull 100 sena! Immaġinaw ftit kemm-il mitt sena kellhom jgħaddu biex jiffurmaw dawn!

Dawn konna spjegajna fuqhom f'Il-Fluttafa 105.

Nani ta' dari

Apparti l-geoloġija, Għar Dalam huwa ta' interess kbir għall-istorja naturali ta' Malta għax jitfa' dawl fuq kif żviluppatt l-istorja ta' dawn il-għejjer. Fl-1865, ³geologu Taljan beda jħaffer fl-għar biex jara jsibx ħjiel fuq il-bniedem li kien jgħix Malta fiż-żminijiet l-imghoddija. Sab ħafna iktar milli basar! Meta l-għar ⁴skavawh sal-qiegħ nett, fl-eqdem saff (ta' madwar 500,000 sena), instabu snien u għadam ta' diversi

Natura 2000 huma sensiela ta' postijiet madwar l-Ewropa fejn in-natura hija protetta. Hemm iktar minn 26,000 sit Natura 2000, u bejniethom jiksu kważi 20% tal-Ewropa.

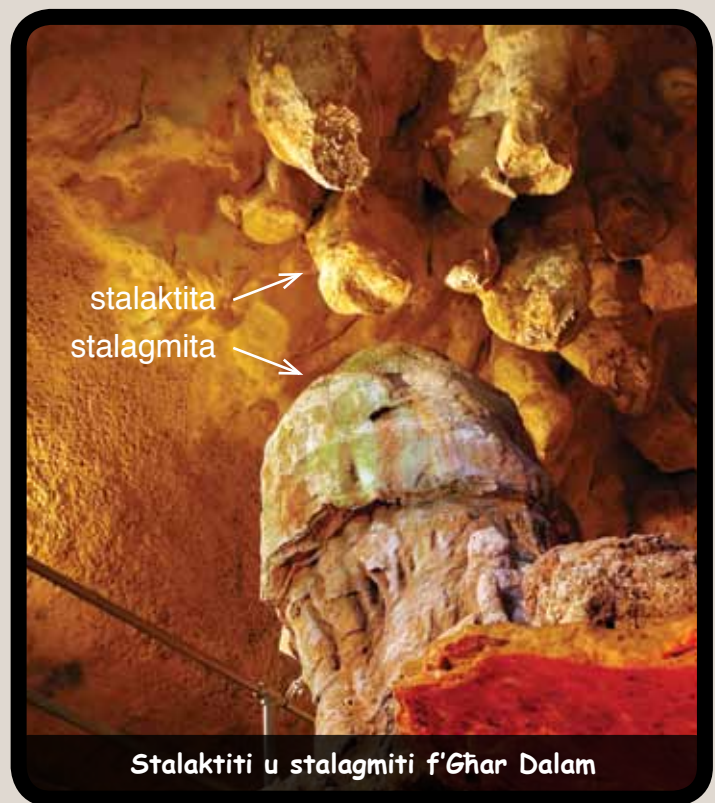

U f'Malta kemm għandna, Profs?

Għandna 35.

animali estinti, fosthom iljunfanti, ippopotami, volpi, lpup u ċinji. Uħud minn dawn kienu ferm iżgħar minn animali simili tal-lum. L-iljunfant, per eżempju, kien biss xi metru għoli, jiġifieri kien nanu ħdejn l-iljunfanti tal-lum, li jitwalu sa erba' metri.

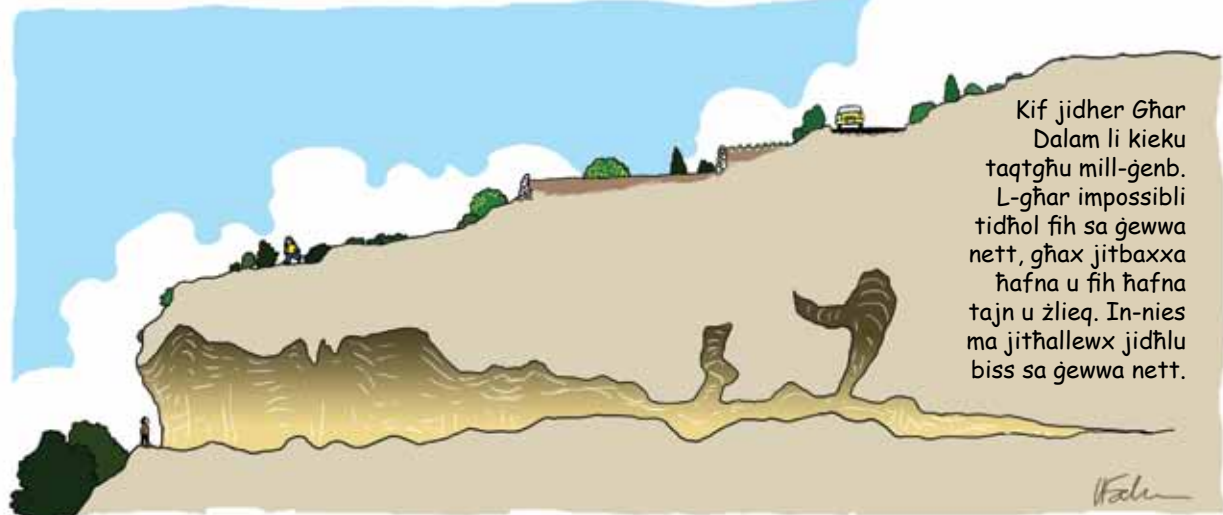
Dawn is-sejbiet urew li Malta, li llum hija gżira, bilfors li xi darba fil-passat kienet magħquda ma' art oħra. Dan għaliex dawn l-animali ma setgħux jgħumu għal Malta. L-istudjużi

stalaktita
stalagmita

Stalaktiti u stalagmiti f'Għar Dalam

John J. Boag

Kif jidher Għar Dalam li kieku taqtgħu mill-ġenb. L-għar impossibli tidħol fih sa ġewwa nett, għax jitbaxxa ħafna u fih ħafna tajn u żlieq. In-nies ma jithallewx jidħlu biss sa ġewwa nett.

Id-dehra ta' Għar Dalam mid-daħla 'l ġewwa.

jaħsbu fil-fatt li Malta kienet magħquda mal-Italja, imma reġgħet saret gżira meta għola l-livell tal-baħar. Meta ġara dan, l-annimali li kienu waslu Malta inqabdu fuq dawn il-gzejjer u komplew jevolvu hawn. Minħabba li Malta żgħira u ma hawnx wisq riżorsi, l-annimali ftit ftit żviluppaw razez iżgħar minn dawk tal-bqija tal-Ewropa. Biż-żmien, il-klima bdiet tinxef u l-annimali bdew jonqsu u jmutu. Sa ma tfaċċa l-bniedem f'Malta 7000 sena ilu, l-iljunfanti u l-ippopotami Maltin kienu ilhom li spiċċaw.

Għall-kenn u l-frisk

Illum ukoll, Għar Dalam għadu interessanti għan-natura, b'iktar minn 40 speċi differenti. Fost dawn hemm il-**farfett il-lejl widnejh kbar**, li bi nhar jorqdu f'irkejjen mudlama tal-għar, bogħod minn għajnejn in-nies. Xi **għasafar ta' bejt** ibejtu wkoll fl-għar viċin il-bokka. Insibu wkoll diversi ⁵invertebrati, fosthom il-**ħanzir l-art ta' Għar Dalam** li huwa żgħir ħafna u sensitiv għad-dawl. Din l-ispeċi nġhatat l-isem xjentifiku *Armadillidium ghardalamensis*. Hekk hu, huwa msemmi proprju għall-għar tant interessanti li fih jgħix... u mkien iktar fil-Gzejjer Maltin. U mkien iktar fid-dinja!

¹**Qawwi ta' Taħt.** Il-Gzejjer Maltin magħmulin minn hames saffi blat. Il-Qawwi ta' Taħt huwa ta' taħt nett, u huwa l-eqdem wiehed.

²**ġeoloġija.** L-istudju ta' kif ifformat id-dinja.

³**ġeologu.** Xi hadd li jistudja l-ġeoloġija.

⁴**skavawh.** Skavar huwa tħaffir li jsir b'ċertu galbu, is-soltu bi tfitxija għal fdalijiet ta' nies, annimali, eċċ. mill-qedem, per eżempju għadam, snien, għodda u fuħhar.

⁵**invertebrati.** Annimali bla sinsla tad-dahar, per eżempju insetti, molluski u krustaċi.

ħanzir l-art ta' Għar Dalam
Għar Dalam Woodlouse *Armadillidium ghardalamensis*

Farfett il-Lejl Widnejh Kbar
Grey Long-eared Bat *Plecotus austriacus*

Għandu fejn idendilha l-misluta!

Grazzi lill-ħabib tagħna **John J. Borg** - kuratur tal-Mużew tal-Istorja Naturali (Mdina) - għar-ritratti li jidhru ma' dan l-artiklu, għall-mappa ta' Għar Dalam, u għal tagħrif fuq il-friefet il-lejl.

aħna ngħinuk tfaddal

Faddal permezz tal-BOV Young Savers Account u gawdi minn rati vantaġġjużi ta' imghax fuq il-flus li ġġemma! Tinghata karus b'xejn meta tkun faddalt €100 fil-kont tiegħek. Ġenituri, nanniet, tuturi jew rappreżentanti legali jistghu jifthu dan il-kont biex iġemmghu għal tfal żgħar.

Impenn lejn is-suċċess tiegħek.

**BOV YOUNG SAVERS
ACCOUNT**
2131 2020 | bov.com

Termini u kundizzjonijiet japplikaw.

Mahrug mill-Bank of Valletta p.l.c.
58, Triq Żakkarja
Valletta VLT 1130 - Malta

BOV
Bank of Valletta